

Ingyenpénz

Kísérletekkel indít: adjunk a hajléktalanok egy 13 fős csoportjának 5000 font/év adományt, és nézzük meg, mi lesz belőlük másfél év múlva. Heten munkát találnak, köztük van, aki lakást is. Ugyanezt a kísérletet elvégzik Kanadában is. Ott egy kisváros lakói kapnak ingyenpénzt, és java részük prosperál – illetve nem kocsmára, piára, bagóra költi ezt a közvetlen juttatást. Rutger Bregman, a szerző közben egyik lábjegyzetében azt írja, hogy egyetlen hajléktalan állami eltartása (Hollandiát ismeri, vigyázz!) 400 ezer fontba is kerülhet – na, jó, ez túlzás, de ha 100 ezer, annál is jobb a közvetlenül a hajléktalanok markába juttatott összeg (ez esetben egy fő ellátása a szociális munkások bérével, rendőrmegmentő-gyógyintézet költségeivel együtt kijön 50 ezerből). Szépített adat? Lehet. De tézisé az az empirikus kutatások támasztják alá, amelyek kimutatták, hogy a nyomor járulékos költségei (a szociális háló munkásainak bére, az egészségügyi ellátás, a hajléktalanok utáni takarítás és a szerencsétlenek kordában tartása) többet tesz ki, mintha egyedeiket pénzzel támogatnák. Rémes egyenlet, de úgy tűnik, stimmel.

De ezek az ügyek csak bemelegítő köröknek számítanak Bregman könyvében. Az „ingyenpénz”, a garantált – munkától függetlenített – alapjövedelem berobbanó kérdés lett a világban. Nálunk is bujkál, Karácsony Gergely zuglói polgármester korábban, Magyarhonban egyedül, kísérletezett is vele. Nyugat-Európá-

ban rég benne van az agendában, de nem hittem volna, hogy Nixon akarta először bevezetni az akkor még kőgazdag Amerikában. A hatvanas évektől '70-ig nyomta, hogy legyen ilyen „szegénység elleni projekt”. És persze azt se hittem volna, hogy a bizottságokon, sőt a kongresszuson is óriási többséggel átmentek az előkészítő javaslatok, végül a szenátus (a republikánus többség) kétszer is elmeszelte. Azt mondták, hogy ha valaki hajléktalan, az maga tehet sorsáról, ne növeljük a semmittevés fertőjét felesleges kiadásokkal.

A könyv szívfájdító példasora a gyermekszegénység. Nem is csak az éhezés, az alultápláltság, hanem a nyomor pszichológiai rákfenéje rokkantja meg őket. A szegénysorban tengődő gyerekek szellemi képességei minőségileg alacsonyabb szinten muzsikálnak, mint a közepes ellátásban részesülők. „Butábbak”, mondják rájuk, és ez az állapot – ha felnőnek – tovább öröklődik, sorozat, népcsoport, akár régió lesz belőle. Tökéletesen igazságtalanul, ha szabad ilyen ósdi kifejezéssel élnem. És itt is beugrik a kutatók dokumentált tézise: a csórá gyerekek többre kerülnek, mint ha közvetlenül segítenének rajtuk. (De ki-hogyan-mivel – gondolom, mint olvasó: a segítő kéz el se tud jutni egy-egy diktátor territóriumába, hogy ezeken a gyerekeken segíteni tudjon. Add a dohányt, és fuss, vagy lövök... – valami ilyesmi fogadja a segítőket. (Ld. az Orvosok Határok Nélkül nevű mozgalomban részt vevők halálózási arányát...)

A jelenség nem csak Afrikában (Indonéziában vagy Indiában) pusztít, itt bujkál a mi kertjeink alatt, sőt bemászott már mindennapjainkba is. A digitális forradalom, ill. a robotika, a mesterséges intelligencia viharsebeseen nyomja felfelé a strukturális munkanélküliséget. Mi meg csak szédelgünk, hogy majd el fog oszlani ez a ciklon, és lesznek új ipari meg szolgáltató ágazatok, amelyek felszívják a mai nyomorultak tömegét. De nem. Rutger Bregman egy lábjegyzetben említi az amcsi röntgenorvosok sorsát, akik – a jogászokkal egyetemben – ennek az új kornak áldozatai lettek. Hatalmas tanulás, gyakorlat stb. után urai voltak a gyógyításnak, jogáskodásnak, és dögre keresték magukat. Aztán hipp-hopp, jött a szkanner meg a digitális képolvasás, a laptop algoritmusa pedig pillanatok alatt kielemezi-értékeli a sok tízezer oldalas peranyagot. Ezért aztán száz jól kereső radiológusból jó, ha tíz talpon marad. (Tenném hozzá, hogy az ügyvédi irodák jobban jártak, ott valahogy még ma is kell a *face-to-face* foglalkozás az ügyfelekkel.) De ez is régi história, ma már nagyobb a veszély, vagy az ár, amit a digi által nyújtott kényelemért fizetünk. A gép okosabb: a robot, a mesterséges intelligencia, a digitális kultúra termeli a munkanélküliséget, s vele a nyomort, mi meg csak reménykedünk, hogy a tendencia lelassul. És a nyomor penésze természetesen nem a fehérgallérosok körében terjed, hanem az alsó középosztálytól lefelé szinte mindenütt.

Ez a társadalmi-gazdasági szituáció termeli azt az utópiát, ami a könyv egyre aktuálisabb sugalmazása: a robotika, a digitális forra-

dalom előbb-utóbb kikényszeríti ezt a bizonyos alapjövedelmet, amit ki kell perkálni (legalábbis a fejlett társadalmaknak), ha a jónép túl akarja élni a 21. századot. De persze a könyv azt is sejteti – vagy csak én vagyok jóindulatú –, hogy a garantált alapjövedelmet jobbra csak a gazdagabb országok tudják nyújtani. Mégis mennyi lenne ez az alapjövedelem, homályos célzásokat olvasok, jómagam 50 ezerre saccolom az átlagosan bevállalható. De hol van még az...? A réteges adóztatásból, a top-milliárdosoktól beszedett tételekből meg lehetne valósítani, de azok már rég a Bahamákon lapulnak, az újraelosztás ördögtől való szlogen lett. Pedig a svédeknél, dánoknál 60 százalék körül (felett) van a csúcselvonás, és egész jól kijönnek vele. (Bár ma már ott is visszarúg a rendszer: neonácik, konzervatívok stb. ássák alá a jóléti társadalom maradványait. Meg az alapjövedelem ideáját.)

Az „ingyenpénz” nem Teréz anya tanácsára került napirendre. Ha egyre több munkahely szűnik meg, vérszesen visszaesik a gazdaságot fűtő *fogyasztás*. Pénzt kell az emberek zsebébe (azaz a piac működésébe) önteni, mégpedig kérdés nélkül. Ma még ez itt, Kelet-Európában eretnek követelés, de felteszem, hogy holnap már a túlélésünk feltétele lesz. Mert a robotizáció topog a küszöbünkön, netán már fojtogat is itt bévül. A digitális kor elejéről származó *bon mot*: „A jövő gyárában két alkalmazottra lesz szükség: egy emberre és egy kutyára. Az emberre azért, hogy megetesse a kutyát. A kutyára azért, hogy távol tartsa az embert a gépektől.” Vannak üzemek, amelyekben nemcsak a fehér kesztyű és a hajvédő kötelező, de a gép közelébe se szabad

menni – nem a járvány miatt. És ez nem vicc. „Az Oxfordi Egyetem tudósainak becslése szerint az amerikai munkahelyek 47, míg az európaiak 54 százaléka erősen veszélyeztetett a gépek térnyerése miatt, méghozzá nem százéves távlatokban, hanem a következő húsz évben.” És már ezt a 2013-as adatot is túllépte a fejlődés, nyugodtan lehet reszketni.

A könyv döntő érve, hogy a szegénység, teszem azt, a hajléktalanok tömege többre kerül egy-egy országnak, mint a szenvedőknek *közvetlenül* adott pénz. A „közvetlenül”, azaz a saját kezükbe nyomott zsozsót azért emeltem ki, mert az a segély, támogatás, amit a karitatívok, az EU vagy más fejlett országok nyújtanak mondjuk Kenyának és Togónak, eltűnik a helyi hatalmasságok (állami emberek, főnökök, továbbosztogatók) zsebében. Legalábbis az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy öntötték a pénzt Afrikába, aztán minden maradt a régiben, csak a törzsek fejlettebb fegyverekkel és nem machetével ölték egymást.

A „kézbe adott” pénznek viszont rossz a híre: ha egy szegény hirtelen dollárhoz jut, elissza, dohányra, prostikra költi – mondja a legenda. Bregman számos kutatást idéz, ami cáfolja ezt a stupid hiedelmet. Jó, van, aki piál, de a többség valami értelmeset kezd a kézbe kapott pénzzel: kitanulja a kertészetet, mopedet vesz, és kifutónak áll, renoválásokat vállal stb. Igen, ott, a sötét Afrikában.

Leginkább a szerző pszichológiai érzékenysége ragadott meg, a munkanélküliség, az állandó hiány, a szegénység felzabálja a lelket, mi több, a depresszió ma már népbetegség, és legfőbb forrása a nyomor. „A munkanélküliség, a tétlenség de-

presszióssá tesz bennünket.” Jobb esetben beszűkíti a nyomorgók kognitív képességeit: bugyraikban csak arra képesek spekulálni, hogy este mit tegyenek a család asztalára (földjére), fejükben már a holnapot is ködös homály fedi...

Lakhatás. Persze a szerző holland. Hazája mindig is híres volt segítőkészségéről. (A háború után gyerekvonatok indultak a Keleti pályaudvarról kététhetes, egy hónapos feltápláló, karbantartó kúrára a holland farmokra, iskolákba.) A hajléktalanság felszámolásába is belevágtak: Amszterdam, Rotterdam, Hága, Utrecht összefogott, és 2006-tól terv, majd büdzsé született (217 millió dollár), azzal a jelszóval díszítve, hogy lakást mindenkinek. „A művelet kivitelezésének ideje 2006 februárjától 2014 februárig tartott (volna). A siker nem maradt el. Két év alatt e városok csavargóinak száma 65 százalékkal csökkent. A kábítószer-használat a felére esett vissza. 2008. október 1-jére a program 6500 hajléktalannak biztosított lakhatást. Ráadásul az akcióterv kétszer annyi hasznot hozott a társadalomnak, mint amennyibe eredetileg került... Minden egyes euró, amit Hollandia a hajléktalanság elleni harcra fordít, kétszer-háromszor annyi megtakarítást jelent a szociális szolgáltatásokon, a rendőrségi és bírósági költségeken... A lakhatás biztosítása kevésbé drága megoldás, mint ha hagynánk az embereket az utcán élni... az erre fordított költség ráadásul a város üzleteinek is megtérül”. Ezeket a passzusokat olvasva döbbenek rá, hogy a kulcs nálunk is hasonló zárban forogna: olcsó, kis méretű lakások építése kéne, valamint a nyomorultak eme otthonokba

való beszoktatása. Nálunk ez se lenne egyszerű, tudjuk.

Akkor jöjjön még egy kis utópia: a tizenöt órás munkahét. Az ötlet – kapaszkodj meg – Keynestől származik, a spanyol polgárháború előtti években Madridban tartott előadásában fordult elő először: a jövő emberiségének (Keynes időhorizontja 2030 volt) a legnagyobb gondja a rövid munkaidőből következő *temérdek szabadidő* lesz. Mit tesz Isten, nemcsak a zseniális közgazdász, de pár év múltán az amerikai kongresszus is betervezte, hogy 2000-re bevezetik a 14 órás munkahetet. Bregman fordításában: mivel a gép melózik helyettünk, felszabadulunk a napi robot alól, és akár kreatívak is lehetünk. A tervnek betett a 80-as évek neoliberais gazdaságfejlesztése, majd a válság: a munkaidő felfutott, volt ahol 60-80 órára, párhuzamosan a munkanélküliséggel. (Ami abszurd párhuzam, de e képtelenségről más rubrika alatt kéne tárgyalni...)

Az álom – Bregman szavával az utópia – megmaradt, a gazdagabb országokban elvben át lehetne térni a rövid munkahétre. Lehetne, ha nem szakítaná szét a társadalmakat – Amerikában és Európában – az egyenlőtlenség: igen kis szupergazdag és igen nagy lecsúszó vagy nyomorban élők hányadra. A milliárdosok 1 százaléka nyomorítja a társadalmak 60-70 százalékát. Az egészséges (jóléti társadalmakban még életképes) *újraelosztás* lehetősége előtt becsuktak minden ajtót. A milliárdosok kevesebb adót fizetnek, mint titkárnőik, és a törvényhozás elzárkózik minden kiegyenlítési javaslat elől.

A félelmetes egyenlőtlenség öli a társadalom pszichéjét, no meg a reálgazdaságot. Ld. Joseph Stiglitz

Az egyenlőtlenség ára című 2013-as könyvét vagy Piketty legújabb, 2019-ben megjelent *Tőke és ideológiáját*. Nincs menekvés: a „pocsék melóban” keccsölők (éjszakai takarítás, szeméthordás, gyorséttermi rab-szolgamunka) képtelenek kimozdulni státuszukból: az állam mindent blokkol, mert a milliárdosok kezében van a kormánykerék... Pláne most, a pandémia idején... (Kivéve tán a spórolós „északi” országokat.)

Itt térnek vissza a rövidebb munkaidőre. Elvben megvalósítható, ám a mai viszonyokat tekintve mégiscsak szép álom. De tegyük fel, valahol valahogyan sikerül bevezetni. Mit lehet kezdeni a felszabaduló szabadidővel? Nem mindenki szeret horgászni, lepkegyűjteménnyel bíbelődni, struccfarmot kormányozni, testépíteni. Mi marad? Csak a kultúra. Ott se minden. Az olvasásról nagyjából már leszokott a társadalom, (szokjon vissza?); zene? (melyik ága, pop, *crossover*, klasszikus, otthoni zenélés?) Kreatív játsszmák, társas játékos együttlétek? – a pandémia mindezeket jót röhög.

Pessimista vagyok: úgy sejtem, ha újra felmerül ez az utópia a megvalósulás horizontján, a kultúra ágaiban való foglalatosságokra nem lesz igazi fogadókészség. A látványtársadalom, a *fake-news* zabálás, a lebutított képkultúra meg a tudás leértékelése leszoktatott róla. Sulykolja, hogy a kultúra felesleges luxus. Akik meg művelik – tisztelet a kivételnek – zárt kasztba rejtőznek, bikkfanyelven beszélnek, és csak elidegenítik a jónépet a kultúrában való feloldódástól. Nem csoda, hogy a köznépnek marad a stressz, az agyonhajsolt élet és néhány jó tévésorozat az elalváshoz.

Szerzőnk könyve végén kioszt néhány fülest az általa „lúzerszocialistáknak” nevezett baloldalnak. Jogosan. Egyetlen épkezláb terv sincs a tarsolyukban. „Mind a bal-, mind a jobboldal azt sajkózza, hogy több munkára és több munkahelyre van szükség – minél több, annál jobb. ...Én meg azt mondom, hogy eljött az idő egy új munkaszemléletre. Akkor látjuk majd, hogy ha marketinggel és ócskaságok gyártásával foglalkozunk, amikor *nőni* fog a munkanélküliség. Viszont ha több időt fektetünk az igazán értelmes

dolgokba, akkor *csökkenthetjük* azt.”

A könyv borzas optimizmusával kuriózum lehet viharvert világunkban. Jócskán naiv, szerzője meg hívó. De istenem, hit nélkül nincs jövő. Mosolygok jóslataim, oszt mégis örömmel lapozom.

Rutger Bregman: Utópia realistáknak. Garantált alapjövedelem? 15 órás munkahét? Fordította: **Beke Ádám.** Budapest, 2019, Cser Kiadó. 308 oldal, 3995 forint.

Pető Iván

Árnyékos oldalnak árnyékos oldala

115

Időnként érdemes szembenézni annak következményeivel, hogy az elmúlt tíz év kulturális, tudományos életet meg-megrázó botrányos, akciószerű változtatásai rendszerré álltak össze. Meglehetősen sokan, köztük az időközben felnövekvő nemzedék egy része ezt a világot már adottságnak tekinti. Egy most megjelent könyv alkalmat teremt a történettudományt érintő változások érzékeltetésére.

Az *árnyékos oldalon* címmel megjelent mű egy 2018-as konferencia tanulmányra formált előadásait közli. Az előzményekhez tartozik, hogy 2014-ben a Nemzeti Emlékezet Bizottság (NEB) elnöke és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (BTK) főigazgatója együttműködési keretmegállapodást írt alá, amely

szerint közös kutatási programok kialakítására és megvalósítására törekcszenek. Ennek keretében a BTK főigazgatója alá rendelten Vidéktörténeti Témacsoportot hoztak létre. A konferencia előadásait közlő kötet, a Témacsoport *Magyar vidék a 20. században* című könyvsorozatának ötödik darabja. (Az előzőek: *A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 1–2.*; *Magyar dűlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*; *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben* – hasonlóan a mostanihoz, tanulmánygyűjtemények.) Az egyik kiadvány bemutatóján jogosan büszkélkedett a NEB elnöke: magáért beszél, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, egyetemi műhelyek, levéltárak, budapesti és vidéki intézmények kutatói jegyzik az írásokat.

Az árnyékos oldalon kiadója a BTK és a NEB. Annak számára, aki nem követi szorosan a történettudománnyal foglalkozó intézmények sorsát, érdemes jelezni, hogy az említett konferenciák idején még az MTA (Magyar Tudományos Akadémia) neve is ott állt a BTK előtt, amely ma (2019 szeptembere óta) az MTA helyére alakított Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) része. A BTK egyébként a változtatások első menetében, 2012-ben alakult, a korábbi történettudományival együtt hét, egykor önálló akadémiai intézet összefogására.

A NEB-et a tájékozatlanabb közönség olykor összetéveszti az 1999-ben életre hívott Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottsággal, amelynek feladatai közé tartozik a nemzeti és történelmi emlékhelyekkel, a nemzeti sírkerttel és a nemzeti gyásszal kapcsolatos tevékenységek ellátása és más megemlékezési, kegyeleti ügyek koordinálása. A tévesztés oka lehet, hogy mindkét szervezet nevében szerepel a nemzeti és a bizottság szó, valamint mindkettő a múlttal foglalkozik. Míg a kegyeleti bizottság feladata pragmatikus, a NEB-é finoman szólva is eklektikus. Mint azt már a 2013-as alapításkor bírálták, az öttagú testületet, élén a helyettes államtitkári besorolású vezetővel, annak a korábban sem ismeretlen elképzelésnek jegyében hívták életre, amely szerint a kommunista rendszer időszakának kutatása nem pusztán a tények és összefüggések feltárását, értelmezését célozza, hanem egyúttal rendőri, ügyészi hangütésű leleplezést, sőt az ítélethirdezt is. A NEB-et létrehozó 2013. évi CCXLI törvény a bizottság feladatává tette a kommunista diktatúrával

kapcsolatos állami emlékezet megőrzésére, valamint a diktatúra hatalmi működésének feltárására irányuló munkát, tudományos kutatások folytatását, feladatkörében ajánlások és jelentések készítését, indokolt esetben büntetőeljárások kezdeményezését. Hogy az állami emlékezet, amelyet őriz, hogyan keletkezik, a törvényből nem tűnik ki.

Itt most csak az említett könyvről lesz szó, de a NEB honlapján az érdeklődő tájékozódhat arról, hogy működésük hat éve során milyen ajánlásokat, javaslatokat fogalmaztak meg, milyen kutatásokat folytattak, illetve folytatnak. Mindenesetre a NEB, komoly költségvetési pénzekből, a magyarországi kommunista rendszer kutatóhelyévé vált: a témában tudományos igényű munkák szervezője, különböző tematikus munkacsoportban több mint húsz főállású kutatót foglalkoztat. A jelek szerint a NEB sokszor megelégszik azzal, ha az alapító által kívánatosnak tartott hangvétel, szellemiség, ahogy manapság mondják, csak keretezi a publikációkat, már csak azért is, mert így szélesebb körből lehet együttműködőket meríteni. Ugyanakkor megítélésüknek nem használt, hogy – bár ebben közvetlen szerepet nem játszottak – a felemelkedésükkel párhuzamosan építették le és számolták fel a kutatási tematikában hasonló, jelentős tudományos eredményeket felmutató '56-os Intézetet. A kommunista rendszer kutatói nyilván pontosan tudják, hogyan vélekedik az utókor tudományos intézmények politikai, ideológiai megfontolásból történő felszámolásáról, illetve a politika szolgálatára alapított tudományosnak tartott, történelemmel foglalkozó intézményekről.

A kötet címe, a meglehetősen köz- helyes metafora utalhatna arra is, amit az egyik szerkesztő, Csikós Gábor ír tanulmányában, hogy ugyanis a magyarországi rendszer gazdasági sikeressége vitatható, mert csak a keleti blokk országaival összevetve tekinthető kiemelkedőnek, Ausztriához hasonlítva egyértelműen lemaradásról beszélhetünk. Vagyis az ország nem a napos oldalon működött. Ezúttal azonban az árnyékos oldal arra utal, hogy a magyar vidékkel a kommunista rendszer hátrányosan bánt – tegyük hozzá, különösen a hatvanas évek közepéig. A címnél, pontosabban a *rövid hatvanas* alcímnél maradván: a kötet szerkesztői, az említett Csikós Gábor mellett Horváth Gergely Krisztián, előszavukban azt írják – szemben az (egykori) '56-os Intézet érvelésével, amely a hatvanas évekről végzett átfogó vizsgálat nyomán 1958-tól 1974-ig tartó hosszú hatvanas évekről beszélt –, hogy ők 1962-től 1971-ig tartó szűk hatvanas éveket látnak indokoltnak, mondván, a kollektivizálás lényegi lezárulásától tovább élt az agrárnépesség hátrányos megkülönböztetése. Felmerül, a lényegében egész évtizedet átfogó időszak miért lenne úgymond rövid. Ennél lényegesebb azonban, hogy ha a korszak differentia specificája a vidék, az agrárnépesség rendszer általi hátrányos megítélése, sem a kezdő, sem az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció születése által kijelölt záró időpont nem jelent fordulatot. Mindezen túl, ha a vidék helyzete önálló periodizációt indokol, nyugodtan nevezhetjük történelmietlennek azt, hogy a szerkesztők, illetve a *Nagylátószög* alcím alatt közölt, átfogó igényűnek szánt két dolgozat,

Horváth Gergely Krisztiáné, illetve Ö. Kovács Józsefé, nem vesz tudomást az évtized közepe táján fokozatosan teret nyerő agrárpolitikai fordulatról. Nem pusztán a homogén rövid évtized hagyja ezt figyelmen kívül, de az is, hogy az évtizedről beszélve érdemben lényegében a kollektivizálást követő legfeljebb fél évtizeddel foglalkoznak. A magyar társadalomkutatók, történészek és szociológusok már jóval 1990 előtt megírták, hogy milyen változások és részben már a kollektivizálásnál is alkalmazott megoldások révén válhatott a hetvenes évtizedben sikerágazattá a mezőgazdaság. Túl azon, hogy erről az említett írásokban nem esik szó, Horváth még meg is szólja a témával foglalkozó történészeket, Rainer Jánost és Varga Zsuzsát, hogy „pozitív reminiszcenciákat” ébresztenek a hatvanas évek iránt.

A nagylátószögbe nem fér bele annak jelzése, hogy az ötvenes–hatvanas évek fordulóján végrehajtott erőszakos kollektivizálás idején, túl azon, hogy a szovjet érdekszférában egyeztetett akcióról beszélünk, a rendszer irányítói nem öncélú gonoszságból döntöttek a tsz-esítés gyors lebonyolítása mellett, hanem jórészt hitték is, hogy az egyéni, paraszti gazdaságnál magasabb rendűnek tartott kollektivizált, nevében szövetkezeti gazdálkodás, a tulajdonforma révén eleve hatékonyabb, korszerűbb. A könyv említett írásaiban homályban marad, hogy az extenzív iparfejlesztés részévé váló, a kollektivizálás elől menekülő vidéki munkavállalók tömege mennyiben volt tervezett és mennyiben spontán. Érdemben nem esik szó arról sem, hogy a brutális téveszesítéstől függetlenül létezett egy valódi

társadalmi probléma, nevezetesen, hogy az agrárium népességmegtartó képessége versenyképes, árutermelő mezőgazdaság mellett is limitált. Nem változtatna a kollektivizálás megítélésén, ha az olvasónak jeleznék, más rendszerekben, ahol szerves változások során alakult át az agrárgazdálkodás, sem volt az mindenki számára diadalmenet.

Ahol nem koncepciót képviselnek az említett szerzők, ott írásuk érdekesebbé és hitelesebbé válik. Horváth például valóban tényszerűen és szemléletesen mutatja be, miben mutatkoztak meg a vidék hátrányai. Hasonló a helyzet Ö. Kovács gyenge, téveszokról szóló munkájának adataival és elemzésével is.

A kötet dolgozatainak döntő része lokális ügyeken keresztül mutatja be a vidéki világ jellegzetes lenyomatait, nem mindig ragaszkodva a rövid vagy nem rövid hatvanas évek keretéhez. Ezek a munkák a korszakkal foglalkozó bármilyen igényes gyűjteményes kötetben helyet kaphatnának. Alig-alig található bennük direkt politizálás, azaz a tényszerű elemzést felülíró, leleplező hangvétel. A kollektivizálás „szabad szemmel” nem vagy alig látható hátterét mutatja be Káli Csaba a téveszek elleni zalai izgatási ügyeket tárgyaló írása. Jobst Ágnes egy falu (Csepreg) megfigyelését prezentálja, Völgyesi Orsolya egy másik település (Mezőfalva) katolikus papjának jegyzetei alapján rajzolja meg az egyház térvesztésének folyamatát, a hagyományos paraszti világ felbomlását. Egészen más aspektust mutat fel Szukovszky János írása, aki egy memoáriró, a kommunista rendszerrel lényegében azonosuló parasztember visszaemlékezéseit

mutatja be. Érdekesen színesíti a palettát Kis József munkája, aki egy borsodi, döntően régi kommunistákból összeszerveződő sztálinista, az albán követséggel kapcsolatban álló, a kádári vezetést elhajlónak tartó szervezkedést tár az olvasók elé. Bognár Szabina viszont egy lényegében politikamentes település-összevonás történetét elemzi (Kimle/Horvátkimle). És bár módszertanában nagyon eltérő Sántha István írása a dél-vértesi puszták felszámolásáról, annyiban van hasonlóság a két dolgozat között, hogy az utóbbi is világossá teszi: az átpolitizált rendszerben, a lokális történetekben, ha meghatározó háttérként jelen van is a magasabb politika, a helyi, személyes tényezők érdemi szerepet kapnak.

A téma a magyarországi vidék, ennek ellenére helyet kapott a székellyföldi téveszesítésről szóló írás, Oláh Sándortól (csíkszeredai kutató), amelyből világossá válik, bár a kollektivizálás indító motivációjában domináltak a hasonlóságok, ezt a történetet a romániai rendszer határozta meg, ennek megfelelően lett más az irány, mint a hazai folyamatoknál. Ha Szlovákia, Kárpátalja, a volt Jugoszlávia magyarul területein végrehajtott kollektivizálásról is olvashatnánk egy-egy írást, érdekesebb, indokolhatóbb lenne a kitekintés választott módja.

Árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években. Szerkesztette **Csikós Gábor, Horváth Gergely Krisztián** Budapest, 2020, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 430 oldal, 3500 forint.